

درس چهارصد و نود و هشتم

بحثی درباره جعل و حقیقت آن (۲)

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم
بسم الله الرحمن الرحيم
فی مناقضة أدلة الزاعمين أن أثر العلة هي صيرورة الماهية موجودة^۱.

وجود سه قول در مسئله جعل

در بحث جلسه گذشته خدمت رفقا نسبت به قضیه جعل مقداری صحبت شد و عرض شد که در مسئله جعل سه قول وجود دارد؛ قول اول اینکه جعل به وجود تعلق می گیرد که قول مرحوم صدرالمتهین و حکمای اشراق است. قول دوم قولی است که به ماهیت تعلق می گیرد که اکثر مشائین قائل بر این مسئله هستند و قول سوم قائل به صیوررت و نسبت بین وجود و ماهیت به عبارت دیگر نسبت بین موضوع و محمول. در قضیه **زید موجود**، زید به عنوان ماهیت برای مسئله است و **موجود** به عنوان وجود است و ارتباط بین زید و وجود، مسئله صیوررت است که نسبت بین موضوع و محمول است.

تسامح در شناخت حقیقت جعل موجب اختلاف نظر فلاسفه و حکماء

همان طوری که در جلسه گذشته عرض شد به نظر می رسد که در بعضی از این موارد یک قدری تسامح شده است یعنی اگر حقیقت جعل به خوبی برای فلاسفه و حکماء روشن می شد شاید نسبت به این مطلب نظر دیگری داشتند و می توانیم در بعضی از صور حتی اختلاف را برداریم. به نظر می رسد آن طوری که باید و شاید مسئله جعل برای افراد روشن نشده باشد. چون این قائلی که جعل را به وجود مترتب می کند طبعاً وقتی که ما قائل به اصالة الوجود می شویم دیگر شیئی ماوراء وجود باقی نمی ماند تا اینکه اراده و مشیت به او تعلق بگیرد. هیچ گاه اراده و مشیت به امر عدمی تعلق نمی گیرد و همیشه نسبت به امر موجود تعلق می گیرد. فرض کنید وقتی که می گویند: **أکرم العالم** این جعل اکرام برای عالم به واسطه علم اوست نه به واسطه جهل او، جهل یک امر عدمی است یا وقتی که گفته می شود که **أکرم الأتقیاء** این اکرام اتقیاء به واسطه حیثیت تقوایی است که در آن فرد است، نه به واسطه عدم تقوا؛ چون عدم تقوا نمی تواند مراد و متعلق برای جعل واقع بشود. این مثال

۱. الحکمة المتعالیة، ج ۱، ص ۴۰۳.

عامیانه و مثال اعتباری بود.

در قضیه حقیقی و تکوینی قائلین به تعلق جعل به وجود از آنجا که ماهیت را امر اعتباری و مسئله جعل را یک امر تکوینی و واقعی می‌دانند لذا چاره‌ای جز اعتبار جعل به وجود ندارند. در مسائل اعتباری ممکن است یک فرد اعتباراً متصف به یک عنوان بشود و فردا این عنوان از او سلب بشود و به شخص دیگری اطلاق بشود. امروز یک نفر کاندید برای ریاست باشد و فردا از ریاست او را عزل می‌کنند و فرد دیگری را کاندید می‌کنند و او متصف به ریاست می‌شود چون مسئله ریاست یک امر اعتباری است و حجیت و قوام اعتبار به معتبر است. تا وقتی که معتبر این اعتبار را حجیت بخشیده است، آن اعتبار قائم است و وقتی که معتبر سلب حجیت از آن اعتبار کرد آن اعتبار مسلوب و منتفی می‌شود. این مسئله در مورد اعتبار صادق است ولی در مسئله حقیقت و تکوین دیگر اعتبار معنا ندارد و در ماهیت که یک امر عدمی است معنا ندارد که اراده به امر عدمی تعلق بگیرد لذا آمده‌اند جعل را به وجود نسبت داده‌اند.

برای اینکه این مسئله روشن بشود به نظر می‌رسد که یک‌قدری راجع به خود قضیه جعل صحبت بشود و اینکه حدود ماهیت نسبت به وجود مشخص بشود تا اینکه بینیم اصلاً حاصل این بحث تعلق جعل به وجود و ماهیت و نسبت که همان مسئله صیوروت است **صیوروة زید موجوداً صیوروة عمرو عالماً صیوروة بکر فاضلاً** این مسئله صیوروت در اینجا خودش جایگاهش را پیدا بکند.

تعلق اراده به امر وجودی

همان‌طوری که عرض شد اراده و مشیت هیچ‌وقت امکان ندارد به امر عدمی تعلق بگیرد چون امر عدمی قابل برای تعلق اراده نیست. مگر می‌شود اراده به ظلمت تعلق بگیرد؟! ظلمت را چه کار کند؟! ظلمت عدم نور است، خود عدم نور در مفهوم خودش قوام دارد و معنا ندارد یک اراده‌ای به عدم نور تعلق بگیرد یعنی عدم نور را عدم کند خودش بنفسه هست نه اینکه بنفسه وجود دارد بلکه در مفهوم خودش قائم است. جعل به عدم علم تعلق بگیرد و اراده او را موجود کند. وقتی یک بچه‌ای به دنیا می‌آید **عدم العلم** و جعل بر او صادق است، چه معتبر این را اعتبار بکند یا اعتبار نکند، بچه جاهل است. عامی نسبت به خیلی از مسائل اطلاع ندارد پس دیگر تعلق جعل در او معنا ندارد که جاعل عامی را عامی بگرداند این معنا ندارد. جاعل که مثلاً پروردگار مبدأ اول و مبدأ علی است این طفل را جاهل قرار بدهد، این معنا ندارد چون بنفسه عدم علم در این طفل محقق است و دیگر معنا ندارد اراده‌ای ماوراء **عدم العلم** وجود داشته باشد که **عدم العلم** را محقق کند. اراده همیشه به امر وجودی تعلق می‌گیرد که امر وجودی عبارت از علم است. علم را اعطاء می‌کند و یک مرتبه جاهل به عالم مبدل می‌شود یا فرض کنید عدم تقوا به تقوا مبدل می‌شود. بعضی‌ها بودند که بر اثر نفس بعضی از بزرگان و

اولیاء یک مرتبه متحول شدند! فردی اهل خلاف بود یک مرتبه با نظر یک فرد عارف تبدیل به فرد صالح شده است. زنی خلاف کار بوده یک مرتبه با توجه یک شخص و نفس یک ولی تبدیل به یک زن مؤمنه صالحه متقیه می شود. این اراده تعلق به امر وجودی می گیرد اما به امر عدمی که تعلق نمی گیرد.

حالا ما بیاییم این مسئله جعل را در یک قالبی بررسی کنیم. فرض بکنید شما یک تکه چوب دارید و می خواهید از این یک تکه چوب من باب مثال یک خط کش درست کنید یا می خواهید از این یک تکه چوبی که در اینجا هست درست کنید، نفس آن شیئی که می خواهید درست کنید الآن وجود ندارد آن خط کش با آن خصوصیت و آن شکل و قالبی که می خواهید از این چوب درست کنید الآن وجود ندارد و خود آن چوب فی حد نفسه به درد شما نمی خورد. آنچه که به درد شما می خورد آن خط کشی است که می خواهید از این چوب دریاورید و بتراشید و روی این چوب کار بکنید تا اینکه این چوب و این تخته خشب تبدیل به آن صورت متوقع بشود. بنابراین اراده آن شخص خراط که بر این خشب تعلق می گیرد آن اراده او به چه چیزی تعلق گرفته است؟ آیا اراده او به خود این خشب تعلق گرفته است؟ خود خشب موجود است و معنا ندارد به شیئی که موجود هست اراده تعلق بگیرد! وقتی که یک شخص عالم هست معنا ندارد دوباره اراده علم به او تعلق بگیرد خودش عالم است. چطور اینکه نسبت به جنبه عدم هم معنا ندارد اراده به عدم تعلق بگیرد. عدم عبارت از **عَدَمُ الْعِلْمِ** است، نمی شود اراده به **عَدَمُ الْعِلْمِ** تعلق بگیرد.

بله، ممکن است اراده انسان تعلق بگیرد به آن شیئی که نیست که عبارت از علم است و آن را محقق کند یعنی علم بیافریند، نه **عَدَمُ الْعِلْمِ!** این با آنچه که اول گفتم تفاوت کرد. پس وقتی که الآن یک خشب به صورت یک مکعب در جلوی خود دارید اراده خراط به خود خشب تعلق نمی گیرد چون خشب در اینجا فایده ای ندارد و فقط یک تکه چوبی است که در اینجا در کنار شما افتاده است بلکه اراده به یک صورت خاص تعلق می گیرد، آیا آن صورت خاص موجود است یا موجود نیست؟ موجود نیست! بنابراین این خراط برای تحصیل آن صورت چه کاری باید بکند و چه فعلی باید از آن خراط سر بزند؟ چه عملی باید از خراط باید سر بزند تا آن صورت متوقع وجود خارجی پیدا کند؟ خراط می آید و همین خشبی که در مقابل اوست را شروع به رنده کردن می کند، نجاری می کند، سمباده می کشد، رنده می کند و این خشب را در کمیت و کیفیت و وضع خاص و حجم مخصوص به آن صورت ذهنیه مبدل می کند، این جعل می شود. بنابراین شما اسم جعل را بردارید و به جایش اراده بگذارید؛ اراده خراط به نفس خشب که تعلق نگرفته است بلکه اراده به یک صورت نوعیه ذهنیه تعلق گرفته است منتها آیا آن نجار و خراط می تواند آن صورت نوعیه را بدون تصرف در خشب به وجود بیاورد؟! نمی تواند.

این قضیه همان قضیه [آن شخصی] می شود که حوله می بافت و می گفت که فقط حلال زاده می بیند!

پیش پادشاه آمد و گفت که من یک حوله درست کردم - بله، از اینها زیاد هستند - این حوله را فقط حلال زاده می بیند! [پادشاه] گفت که خب درست کن ببینم. گفت که بله، یک حوله اینجا هست اینجایش قرمز است و اینجایش سفید است و اینجا تاروپودش است این هم رو به پادشاه کرد و [شاه] دید هیچ چیزی نمی بیند بعد به این وزرا رو کرد و گفت که شما می بینید؟ اینها هم دیدند اگر نگویند [که می بینند] همه حرام زاده می شوند! از ترس اعلیٰ حضرت و از ترس حکومت همه آنها می گفتند که بله بله همین طور است. حالا نمی دیدند اما می گفتند که درست است! اعتبار بود می گفتند که حقیقت دارد! مجاز بود می گفتند که واقعیت دارد! باید ببینیم یک وقت ما این طور نشویم هان! خلاصه این حوله را که آمده بود درست می کرد این حوله فقط صورت و هم و تخیل بود همه اینها تخیل بود اما اینها می گفتند که نه، واقعیت دارد!

بنابراین اراده ای که خراط و نجار بر این خشب دارد آن اراده به خود خشب و به وجود آن خشب تعلق نمی گیرد چون وجود خشب هست و به درد این هم نمی خورد و فایده ای هم برای این ندارد. شما از یک خشب می توانید ده تا خط کش بیرون بیاورید ولی خود این خشب هیچ فایده ندارد چون کج و معوج است ولی آن خط کش باید صاف باشد، سی سانت کمش باشد، این مقدار عرضش باشد، صاف باشد، حدت داشته باشد و تیزی داشته باشد تا اینکه بتواند آن خطوط را ترسیم کند الآن این [خشب] نمی تواند. ماده این خط کش الآن در مقابل او وجود دارد این ماده هم که برای او مفید نیست. آنچه که برای او مفید است خط کش است و آن خط کش هم که الآن نیست. یعنی آنچه که موجود است برای او مفید نیست و آنچه که در صورت ذهنیه و نوعیه او متوقع است که وجود خارجی ندارد پس این اراده خراط و نجار به چه تعلق می گیرد؟ این اراده به آن صورت نوعیه تعلق می گیرد، نه به نفس این خشب. آن صورت نوعیه **لا یَتَحَقَّقُ إِلَّا بِالْعَمَلِ فِي هَذَا الْخَشَبِ** این را جعل می گویند! جعل یعنی تعلق اراده به امری که نیست، در تصرف در شیء و وجود. شکی نیست که تمام ماهیت اشیاء خارجی مانند همان صورت نوعیه خط کش می مانند. تمام اشیاء خارجی مانند زید، عمرو، بکر، غنم، بقر، سماء، ارض و تمام اشیاء و تعینات خارجی ماهیات و صورتی هستند که این صور وجود خارجی ندارند. مشخص است چون ماهیت **فِي حَدِّ نَفْسِهَا لَيْسَتْ بِأَيِّسٍ وَ لَا لَيْسٍ** خود این ماهیت و صورت، نه اقتضاء وجود می کند و نه اقتضاء عدم می کند. خود صورت، نه مقتضی عدم است و نه مقتضی وجود است اما صحبت در این است که خدای متعال که جاعل این صور و معین این تعینات و مشخص این مشخصات است آیا بدون وجود می تواند به این صور قوام بدهد؟ این مثل همان حوله ای می شود که آن شخص درآورد و گفت که این تاروپودش است بدون اینکه اصلاً هیچ ماده ای، نخ، کتان، رنگی، نقشه ای و ماده ای داشته باشد بیاید بگوید که این تاروپودش است پس خدا هم نمی تواند صور نوعیه را بدون اعمال در وجود و بدون اینکه بیاید در وجود دخل و تصرف کند وجود ببخشد در وجود خودش هان! یک وجود که بیشتر نداریم و وجود که طارد

عدم از خودش است الوجودُ واحدٌ لا ثانى له و هو طاردٌ للعدمِ بنفسه و هو مُتَشَخَّصٌ بِذاته اینها همه آثار و لوازم وجود است.

بنابراین اصل اول این است که وجود امری است که ثانى ندارد و عدم بر او حاکم نمى شود. اصل دوم امتناع تشخص ماهیات بدون دخالت وجود است آیا مى شود؟ آیا مى شود یک ماهیت و صورت ذهنیه بدون دخالت در وجود صورت خارجى پیدا کند؟! پس چطور مى شود به آن موجود بگوئیم؟! بالأخره یک [دخل و تصرفی در وجود] مى خواهد. شما یک خط کش درست کنید بدون اینکه در این خشبی که درمقابل شما هست تصرف کنید! درست کنید بینم! مگر اینکه با هوا درست کنید و الاً برای آن خط کشی که باید روی کاغذ بگذارید و با آن خط بکشید باید این خشب را بردارید دست کاری کنید، ناصافی هایش را ببرید، بالای آن را اره کنید، نجاری کنید و خراطی کنید تا اینکه به شکل یک خط کشی یا مسطره ای که در یک هم چنین موقعیت و خصوصیتی هست دربیاید.

برگشت جعل جاعل به حالات آن وجود، نه نفس الوجود

بنابراین با توجه به این قضیه آنچه که در خارج تحقق پیدا مى کند خود وجود نیست چون وجود فی حدّ نفسه اسم و رسم و حد و ماهیت ندارد و از آن طرف جعل جاعل به امری که موجود است که تعلق پیدا نمى کند چون این تحصیل حاصل مى شود. اگر خدا بخواهد نفس الوجود را موجود کند تحصیل حاصل مى شود چون نفس الوجود که خودش است، خودش را که نمى تواند موجود کند! پس جعل جاعل به نفس الوجود برنمى گردد بلکه به حالات آن وجود برمى گردد چطور اینکه اراده خراط و نجار به حالات آن خشب برمى گردد حالا یا مفتول است یا خط کش است یا یک مجسمه است یا یک شیء دیگر است یا یک دسته چکش است یا گوشت کوب است یا چماق است هر چه مى خواهد باشد این حالات و صورتی که ممکن است بر این خشب عارض بشود اراده نجار به آن حالات مترتب است، نه به خود خشبیت بنفسه، خود خشب درمقابلش هست آن را مى خواهد چه کار کند؟ هیچ به دردش هم نمى خورد فقط یک تکه هست و سه چهار کیلو هم وزنش است و هیچ به درد هم نمى خورد فقط در اینجا هست ولی [خراط] از همین خشبی که سه چهار کیلو وزن دارد مى تواند ده تا صورت نوعیه بیرون بیاورد و ده صورت نوعیه از این خلق کند! پس اراده نجار که جاعل است به ماهیت تعلق گرفته است! اینجا آن فرق بین مطلب ما و مرحوم صدر المتألهین است که به نظر مى رسد در اینجا یک قدری مسئله پیچیده شده و اگر یک دقت بیشتری روی این قضیه مى شد شاید بتوانیم بین بعضی از آراء جمع کنیم.

دلیل و دغدغه مرحوم ملاصدرا به این است و راست هم مى گویند، او و امثال ایشان نگاه مى کنند و

می بینند ماهیت که یک امر عدمی است و جعل جاعل که نمی تواند به امر عدمی تعلق بگیرد ولی نکته در اینجا است که نفس وجود هم یک امر وجودی است و جعل نمی تواند به آن تعلق بگیرد. اگر به امر عدمی تعلق بگیرد که به عدم جعل تعلق نمی گیرد چون **العدم لا یكونُ مُخبراً و لا یكونُ مُخبرٌ عنه** اگر جعل به امر وجودی تعلق بگیرد مسئله تحصیل حاصل لازم می آید مثل اینکه خشبی که الآن در اینجا هست جعل تعلق نسبت به وجودش بگیرد خب در اینجا هست، وقتی که در اینجا هست نجار چه تصویری و چه اراده ای نسبت به این می تواند انجام بدهد؟ اصلاً در اختیار نجار نبود، این یک چوبی در درخت بود و آمده اند این را قلع کردند. یک شجری در حدیقه بوده آمدند این را قطع کردند هیچ ارتباطی هم به نجار ندارد. بعد از قطع و قلع این شجر حالا باید در این شجر اعمال نفوذ و اراده بشود، قبلاً که خودش بود، صحبت در این است. شما که می آید و جعل را به وجود برمی گردانید وجود که هست! وقتی که وجود هست تحصیل حاصل می شود مثل اینکه نجار به جای اینکه بیاید این خط کش را از این خشب استخراج کند مدام بیاید در خود خشیت اراده بکند و بگوید: ای خشب وجود پیدا کن! می گوید که بابا من موجود هستم و درمقابل تو هستم دیگر از من چه می خواهی؟! می گوید که نه نمی شود این خط کش یک امر عدمی است و نمی توانم ارده ام به امر عدمی تعلق بگیرد، باید به تو تعلق بگیرد! می گوید که خب تعلق بگیرد حالا چه کار کنم؟ چه چیزی از من نسبت به تو برمی آید؟ بفرمایید. هر چیزی که از من برمی آید نسبت به شما انجام می دهم! - حالا خشب چه نحوه می خواهد با این خراط کار کند!! - [خشب] می گوید که من که در اینجا هستم وقتی که در اینجا هستم... به این مطلبی که می گویم خیلی دقت کنید که این مسائل در مباحث تشکیک در وجود و تشخیص در وجود و مباحث توحید خیلی می آید و به درد می خورد!

سؤال از مرحوم صدرالمتألهین در تعلق جعل به وجود

بنابراین از مرحوم صدرالمتألهین باید این سؤال بشود که شما که می گوید: جعل به وجود تعلق می گیرد، وجود که فی حدنفسه هست پس جعل به چه چیزی از وجود تعلق می گیرد؟! ایشان می گویند که نه، منظور ما این است که این وجود را به صورت ماهیت درمی آورد. می گوئیم که خدا پدرتان را بیامرزد اشکال ندارد. اینکه وجود را به صورت ماهیت درمی آورد پس اراده به نفس وجود تعلق نگرفته است بلکه اراده به **وجودِ خاص** تعلق گرفته است، آن **وجودِ خاص** یعنی ماهیت. در اینجا دعوا نداریم! آن وجود خاص یعنی همان خط کش یعنی همان مفتول یعنی همان مجسمه البته مجسمه که حرام است حالا فرض کنید مجسمه یک درخت یا اینکه از چوب یک مجسمه غیر حیوان بسازند.

یک روز با مرحوم آقا - رضوان الله تعالی علیه - منزل یک بنده خدایی از علماء رفتیم الآن فوت کرده

خدا رحمتش کند. ما نگاه کردیم آنجایی که نشسته بودیم دیدیم جلوی ما در ویتترین از این مجسمه‌های چوبی و فلزی هست. خیلی تعجب کردیم و خیلی برایمان عجیب بود که مثلاً چطور یک عالم و یک شخصی که مثلاً اهل علم و فرد متقی است، مجسمه در ویتترین گذاشتن یعنی چه؟ بیرون آمدیم و من رو به آقا کردم و گفتم که آقا ایشان که مجسمه در خانه‌اش بود! ایشان گفتند که شاید دست خودش نبوده و مثلاً مسئله به خودش مربوط نبوده است. نمی‌دانم یا خواستند مثلاً با اجمال بگذرند یا واقعاً مطلب مربوط به دیگران بوده است. علی‌کلّ حال اینها چیزهایی است که انسان نمی‌تواند در این موارد مسامحه داشته باشد! علی‌کلّ حال نفهمیدیم قضیه چه بود ولی کاملاً مجسمه بود و هیچ مفری نداشته و قابل توجیه در آنجا نبود، خدا رحمتش کند.

این صوری که الآن در ذهن یک فاعل و عامل در این خشب هست این صور تمامی ماهیاتی هستند که این ماهیات وجود خارجی ندارند و قوام و وجودشان به وجود خشب است. اگر این خشب را بردارید بسوزانید و احراق کنید دیگر نه می‌تواند خط‌کشی و نه مفتولی و نه هیچ صورت دیگری در خارج وجود داشته باشد. چه موقع آن مفتول و خط‌کش و امثال‌ذلک در خارج وجود دارند؟ تا وقتی که این خشب وجود داشته باشد. پس این خشب است که محقق ماهیت متوقع در نجار و خراط است و این خشب است که مشخص همان صور نوعیه‌ای است که در ذهن آن خراط و نجار وجود دارد ولی صحبت در این است که وقتی که آن نجار به این خشب نظر می‌کند می‌خواهد این خشب را به همان کیفیتی که در ذهنش هست برگرداند. بُرش را این‌طور می‌زند و اره را این‌طور می‌زند ببینید دخل و تصرف در خشب و چوب می‌کند! رنده را به آن شکل از آن طرف می‌گرداند اینجا را کم و آنجا را زیاد می‌کند تا کم کم کم می‌رسد می‌رسد می‌رسد به یک حد مستوی که بین آن معلوم بالذات که در ذهن اوست با معلوم بالعرض که در خارج هست دیگر تفاوتی نیست و دقیقاً طبق آنچه که در ذهن هست [در خارج ایجاد می‌شود]. بعضی‌ها هستند مثل نقاش‌ها و خراط و خطاط‌های بسیار ماهر. ما وقتی که آن موقع [به کلاس خط] می‌رفتیم استاد ما می‌گفت که خطاط آن خطاطی است که وقتی می‌خواهد قلم را به دست بگیرد با آنچه که در ذهن اوست در آخر یکسان درمی‌آید! آخر انسان اول در ذهنش [خط را می‌آورد]. شما یک خط قشنگ در ذهنتان بگذارید بعد بنویسید می‌بینید از این یک چیزی درآمد که در آفتاب راه می‌رود!! و آنچه که در ذهنتان بود این یک چیز دیگری درآمد!! ولی آن خطاط حاذق و ماهر یا آن نقاش به آن کسی می‌گویند که دقیقاً همان منظره‌ای که در ذهن اوست و همان کیفیت ترکیب کلمات و دقت در کلماتی که در ذهن اوست وقتی که می‌نویسد می‌بیند این همان شد. تازه این فرد به آن مرتبه بالا می‌رسد لذا این دیگر برای کسی است که پنجاه شصت سال کار کند به یک هم‌چنین [مرتبه‌ای می‌رسد] و الا خطاط‌هایی که هستند آنچه که در ذهنشان هست با آنچه که می‌نویسند دوتا است. بله، نزدیک هست اما نه‌اینکه عیناً همان صورت ذهنی باشد خیلی تفاوت می‌کند! پس آن خراط می‌آید و خراطی می‌کند و این خشب را تبدیل به یک خط‌کش

می‌کند پس جعل به چه چیزی تعلق گرفت؟ جناب آقای ... شما برای ما بیان می‌کنید، آیا باز می‌توانیم بگوییم که جعل به وجود تعلق گرفته است؟ بله، از یک نظر می‌توانیم بگوییم که جعل به وجود تعلق گرفته است یعنی آن خمیرمایه دست خدا، وجود است این را قبول داریم. آن وسیله‌ای که با آن وسیله آن جنبه تکوین را اعمال می‌کند آن وجود است. بله، شکی در این قضیه نیست ولی اراده به نفس همان وجود تعلق گرفته است؟ اگر اراده به نفس موجودیت آن وجود تعلق بگیرد تحصیل حاصل می‌شود و اینکه معنا ندارد پس جعل به چه تعلق می‌گیرد؟ به ماهیت. منتها جعل به ماهیتی تعلق می‌گیرد که آن ماهیت از تصرف در وجود حاصل می‌شود یعنی وجود خاص می‌شود.

بنابراین قول قائلینی که به جعل در ماهیت قائل هستند مثل بعضی از اشراقیون مثل شیخ شهاب و امثال ذلک و بعضی از حکماء مشاء از این نظر می‌توانیم قول آنها را با قول مرحوم صدرالمتألهین [یکی بدانیم] البته مرحوم صدرالمتألهین هم قائل نیست به اینکه جعل به خود اصل وجود تعلق می‌گیرد. این یک حرف خیلی بدیهی البطلان است و معنا ندارد ولی اینکه بگوییم که جعل به ماهیت تعلق نمی‌گیرد. نه! خلاصه این مسئله‌ای است که باید نسبت به آن نظر داشت و باید ببینیم منظور از جعل چیست؟ لذا می‌گوییم که به نظر می‌رسد در معنای جعل آن طوری که باید و شاید دقت کافی نشده است و آنچه را که کاملاً به نحو دودوتا چهارتا واضح بشود به آن کیفیت حاصل نشده است که گاهی دسته‌ای قائل به جعل در وجود می‌شوند و گاهی بعضی‌ها قائل به جعل در ماهیت می‌شوند و بعضی‌ها که از هر دو قاعده عقب افتاده‌اند اصلاً جعل در صیروت و نسبت را در آنجا قائل هستند این به خاطر این است که یک تصویری از جعل کردند بدون اینکه به عمق و محتوای واقعی او برسند لذا در این دست‌انداز افتادند و الا مسئله روشن است که [جعل] نسبت به اصل وجود معنا ندارد و نسبت به نفس ماهیت بدون وجود آن هم معنا ندارد و محال است و نسبت به صیروت هم که هیچ اصلاً نباید حرفش را زد! معنا ندارد که چطور نسبت به او تعلق نمی‌گیرد.

صیروت یک مسئله انتساب است و انتساب یک امر اعتباری است یعنی در **زیدٌ موجودٌ** این جعل به این نسبت بین زید و وجود تعلق می‌گیرد این یک امر اعتباری است و این اعتبار دست متکلم هست بله، این نحوه اشکال ندارد. این همان می‌شود و این همان وجود خاص است و جعل به تبدل خشب به آن مسطره تعلق می‌گیرد که این همان نفس ماهیت است.

کیفیت تعلق اراده و مشیت به خلق تعینات

بنابراین با توجه به مسئله خیال می‌کنم مطلب کاملاً روشن و واضح شده باشد که این مسئله جعل که عبارت از اراده و مشیت پروردگار در خلق تعینات است این اراده و مشیت در خلق تعینات به چه نحو و به چه

قسم و به چه کیفیت است. شکی نیست که تعینات هر کدام با همدیگر فرق می‌کنند. این یک تعین منحاز از این تعین و منحاز از این تعین است و هر تعین، تعین جدا است. اراده هم که نمی‌شود اراده واحد باشد چون اگر اراده به این تعلق بگیرد معنا ندارد این درست بشود و اگر اراده به این تعلق می‌گیرد معنا ندارد این درست بشود. بنابراین وقتی که اراده حضرت حق به موجودیت متعین خارجی تعلق می‌گیرد معنایش این است که اراده به وجود خاص تعلق گرفته است. آن وجود خاص ماهیت موجوده می‌شود.

از اینجا مسئله روشن می‌شود که اینکه می‌گویند: ماهیت یک امر عدمی است دیگر آن وقت یک امر عدمی نیست و امر موجود می‌شود و امر موجودش همان کیفیت خاص است. آن کیفیت خاص در آن مسطره معدوم است یا موجود است؟ موجود است. وجودش از چیست؟ از خشب است. قبل از اعمال رویه و اعمال فعل در آن خشب این مسطره بود یا نبود؟ نبوده است! ولی این مسطره که نبوده الآن که این مسطره با این کیفیت و با این کم در خارج هست حالا این ماهیتی که الآن در خارج محقق شده است الآن موجود می‌شود. قبل از اعمال نفوذ و فعل و تصرف، ماهیت معدومه بوده است ولی الآن در تصرف جاعل و نجار این ماهیت یک ماهیت موجوده می‌شود. آیا الآن می‌توانید بگویید که بین این ماهیت و این وجود خشبیت می‌توانید فرق قائل بشوید؟! نمی‌توانید فرق قائل بشوید چون وجود خارجی وجود واحد است و الآن این وجود یک امر واحد است و نمی‌توانید بگویید که ماهیت امر اعتباری است چون الآن امر خارجی است یعنی همان وجود مجرد مبدل به وجود ماده و در شکل غنم درآمد. همان وجود مجرد مبدل به زید در یک خانواده مخصوص و در اسره خارجی متولد شد. همان وجود مجرد به شکل وجود مادی در یک شجر در صورت خارجی تعین پیدا کرد. پس جعل به ماهیت تعلق می‌گیرد و اراده به ماهیتی تعلق می‌گیرد که آن ماهیت در ضمن وجود تحقق پیدا می‌کند، نه جدا!

آن امتناعی که منظور و مقصود مرحوم صدرالمتألهین در عدم تعلق جعل به ماهیت است در آنجایی است که ماهیت را امر معدوم خارجی بدانیم و بدون دخالت وجود، اراده فاعل و مفیض را در تحقق آن ماهیت دخالت دهیم. این همان طوری که گفتم مثل حوله غیر مرئی می‌شود؛ حوله‌ای که فقط حلال‌زاده آن را می‌بیند! حوله‌ای که ماده، مواد، رنگ، و کتان ندارد این حوله وجود خارجی ندارد! هزار مرتبه هم اراده مرید تعلق به خلق یک هم‌چنین حوله‌ای بگیرد و بخواهد یک هم‌چنین منشفه‌ای را جعل کند، هزار مرتبه هم اراده بکند تحقق پیدا نمی‌کند منشفه‌ای وجود ندارد. مگر اینکه خیط بیاورد خریطه و نقشه بیاورد این خیوط عمودی و خیوط افقی را در کنار هم قرار بدهد و بر طبق آن خریطه و نقشه و الوان بیاید یک حوله در خارج ترسیم کند و درست کند.

روی این جهت قائلین به اصالة الماهیه قائل هستند به اینکه جعل به ماهیت تعلق می‌گیرد. اشکال به آنها

وارد می‌شود. کسی که قائل به اصالت ماهیت است و وجود را منحصر به ذات اقدس حق می‌داند و قائل به عدم موجودیت ماهیات در خارج است و وجود را یک امر اعتباری می‌داند این اشکال به او وارد می‌شود که وقتی که شما ماهیت را قبل از تعلق جعل، معدومه می‌دانید چطور جعل تعلق می‌گیرد و این ماهیت متبدل می‌شود و حال و کیفیت او تغییر پیدا می‌کند و از آن صورت معدومه بدون تصرف وجود متبدل به صورت موجوده می‌شود؟! مگر ماهیت قبل از تعلق جعل معدومه نبود؟! جاعل بدون دخالت در وجود چه تصرفی می‌تواند بکند که او را از آن مرتبه استواء در ایسی و لیسى به صورت ايس در بیاورد؟! چه تصرفی می‌کند؟! فرض بر این است که موجود نیست. یعنی فاعل و جاعل بدون اینکه از وجود در این ماهیت دمیده باشد و بدون اینکه از وجود در این ماهیت مایه گذاشته باشد و بدون اینکه از وجود در آن ماهیت دخالت بدهد آن ماهیت از استواء طرفین برگردد؟! خب مرجح در اینجا چیست و چه مرجحی در اینجا هست؟! اراده؟! خب هزارتا اراده بکنند آن ماهیت از آن مرحله استواء که خارج نمی‌شود خدا هم اراده بکند خارج نمی‌شود. بالأخره خدا با اراده خودش کاری را انجام می‌دهد آن کار چیست؟ ماهیت هم که از اول لا ايس و لا لیس پس چه کاری در اینجا انجام می‌دهد؟ هیچ! این اشکال متوجه قائلین به اصالة الماهية است.

تعلق جعل به ماهیت مستخرج از وجود

و اما قائلین به اصالة الوجود آنهایی که قائل به اصالت وجود هستند می‌توانند بگویند که جعل به ماهیت به واسطه وجود تعلق می‌گیرد. آن جعلی که به ماهیت تعلق می‌گیرد یعنی جاعل صورت نوعیه شیئی را از وجود استخراج می‌کند یعنی آنچه را که در فکر او گذشته است وجود خاص است و آن وجود خاص، آن خاص باعث شده است که جاعل دست به کار بشود آن خاص آن زید باعث شده است که در مقام ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي﴾^۱ بر بیاید. آن خاص باعث شده است که و ﴿خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ﴾^۲ در اینجا جامعه عمل بپوشد پس اراده به چه چیزی تعلق دارد؟ به آن خاص تعلق گرفته است و آن خاص، ماهیت است. پس این تعلق جعل به ماهیتی که در اینجا به آن ملتزم می‌شویم با آن تعلق جعل به ماهیتی که قائلین به اصالة الماهية ملتزم می‌شوند دوتا است و این دیگر فرق می‌کند. در اینجا اراده جاعل تعلق می‌گیرد به ماهیتی که آن ماهیت از وجود استخراج می‌شود، نه به ماهیتی که بدون وجود در خارج تشخیص پیدا می‌کند.

۱. سوره حجر (۱۵) آیه ۲۹. معاد شناسی، ج ۳، ص ۱۶۶:

«و من از روح خودم در او دمیدم.»

۲. سوره نمل (۱۶) آیه ۳.

ترجمه: «خدا آسمانها و زمین را آفرید.» (محقق)

ماندن ابدی ماهیت بدون وجود در مرحله استواء

ماهیت بدون وجود در مرحله استواء خودش **إلی ابد الأباد** باقی می ماند چه اراده خدا تعلق بگیرد یا نگیرد! خدا هم اگر اراده کند نمی تواند ماهیتی را که برای... خدا اگر اراده کند می تواند دودوتا را چهارتا کند؟! نه، خدا اگر اراده کند می تواند ثلاثه را اربعه کند؟ نمی تواند! هرچه زور بزند از حالا تا روز قیامت خدا بخواهد سه را با حفظ هویت تبدیل به اربعه کند، به جان شریف سرکار نمی تواند! لذا او هم از این زورها نمی زند و می گوید که من بیخود نمی آیم زحمت بکشم!! چون نفس ثلاثیت و ثلاثیت در وجود خودش ذاتاً اقتضاء عدم اربعه را می کند و ذاتاً طارد اربعیت است و ذاتاً طارد اثنینیت است. اربعه هم همین طور طارد خمسیت و ثلاثیت و هرکدام از این حرفها است.

ماهیتی که قبل از تعلق جعل در مقام استواء طرفین بود بدون دخالت وجود چه ترجیحی او را از مرحله استواء به مرحله وجود درمی آورد؟ اراده تعالی؟ اراده تعالی که نمی تواند کاری انجام دهد! چون لازمه و اقتضاء ماهیت استواء طرفین است. **لا اَیْسٌ و لا لَیْسٌ!** آنچه که ذاتی اوست در همه حال ذاتی اوست هیچ تفاوتی نمی کند.

جعل عبارت از اراده مرید نسبت به تحقق صورت در خارج

بنابراین با توجه به این مسئله إن شاء الله جلسه بعد وارد بحث می شویم و مسئله روشن شد که جعل با بیان خیلی ساده عبارت از همان اراده است؛ اراده مرید نسبت به تحقق صورت ذهنیه او در خارج. حالا ما در خدا ذهن قائل نیستیم. نه، اراده نسبت به تحقق صورتی که آن مرید برای تحقق او در خارج اعمال نفوذ می کند. این اراده به ماهیت به تصرف در وجود تعلق می گیرد یعنی آن اراده می آید وجود را متصرف می شود که به آن صورت و به آن کیفیت برسد. این وجود مجرد بحث و بسیط بالصرافه اطلاق می کند، دست کاری می کند، مدام مشت و مال می دهد، مدام مراتب را عبور می کند از لاهوت به جبروت می آورد و از جبروت به ملکوت می آورد و مدام یکی یکی از آن عالم معنا و عالم عماء به لون و صورت و معنا برمی گرداند و می آورد می آورد تا به صورت مثالبه و برزخیه می رساند یک پله تا ماده بعد صورت مثالبه را تبدیل به ماده می کند یک دفعه زید در خارج محقق می شود! این اعمالهایی که کرد همه اینها را در وجود کرد و در هر مرتبه ای یک صورت درست کرده است. آن بالصرافه همین که به لاهوت وارد شد صورت عوض کرد و وقتی که او تبدیل به جبروت شد صورت عوض می کند حالا بنا بر اصطلاح بین اهل عرفان یا اصطلاح بین اهل شریعت و همین طور اصطلاح اهل فلسفه صحبت در اختلاف در مراتب است تا اینکه صورت مجرد بالصرافه صورت خارجی مادی پیدا می کند. این تصرفات در وجود بالصرافه هر تصرفی **صورة نوعیه** تا اینکه به **أنزل العوالم** تبدیل می شود که

عبارت از صورت مادی است و آن صورت مادی جسم زید می شود. این تبدیل به او می شود، این مسئله هست.

تعلق جعل به ماهیت به واسطه وجود

بنابراین در اینجا می توانیم بگوییم که اگر مسئله جعل را به خود وجود بدون لحاظ ماهیت برگردانیم اشکال وارد می شود و اگر به ماهیت بدون لحاظ وجود برگردانیم، کما اینکه قائلین به اصالت ماهیت قائل هستند، باز ایراد وارد می شود و مسئله نسب هم که اصلاً منتفی است که حالا در جلسه بعد می خوانیم. بنابراین جعل به واسطه وجود به ماهیت تعلق می گیرد.

اللهم صلّ علی محمد و آل محمد